

Gammelt og nytt syn på norsk middelalderhistorie.

AV

JOHAN SCHREINER

Året 1839, da de danske historikere stiftet sin forening, betegner en viktig milepel også i norsk historieforskning. En tilsvarende faglig sammenslutning kom riktignok ikke i stand i Norge før 30 år senere. Til gjengjeld manifesterte norsk historisk videnskap sin egenart overfor dansk og svensk gjennom et kampskrift som så dagens lys i 1839. Vi nordmenn kan i år feire hundreårsminnet om den mest berømte avhandling noen historiker i Norge har offentliggjort, en studie som ikke bare gav støtet til videnskapelig meningsveksel, men tente lidenskapene i vide kretser på begge sider av Kjölen og Skagerak. En höilærd utredning av spørsmålet »Om Nordmændenes Herkomst og Folkeslægtskab«, skrevet av den 36-årige universitetslærer i Christiania, Rudolf Keyser, rummet et stoff så aktuelt og brennbart at enhver politisk interessert i de tre skandinaviske land måtte reagere utfra sine nasjonale forutsetninger. Saken var at det historiesyn som her for første gang blev utförlig begrunnet, gav svar på problemer som var samtidens egne. Dröftelsen av fortiden grep dypt inn i nutidens anliggender, ja var direkte bestemt av dagens ideer og konflikter.

Rudolf Keyser's teori gikk ut på at det norske folk var innvandret fra nord mens dansker og sydsvensker hadde kommet den motsatte veien. Derfor tildelte han sine landsmenn en langt

renere nordgermansk eller nordisk avstamning enn befolkningen i naborikene, som var tyskerne's nære slektninger. Noe oprinnelig fellesskap i Norden kunde det således ifølge Keyser umulig være tale om. Med like stor kraft vendte han sig imot den herskende forestilling om Skandinaviens enhet i oldtiden som mot læren om Danmarks og Sveriges andel i Eddadiktning eller sagalitteratur. I følgeslutninger som disse ligger den blivende betydning av Keyser's lære. Selve innvandringsteorien gikk i graven med grunnleggeren og hans elev, Peter Andreas Munch, i begynnelsen av 60-årene. Men drøftelsen av kjensgjerningene under polemikken med danske og svenske historikere, den ting at kildesteder og sprogforhold blev gjenstand for kritisk prøving, bidro i sig selv til å rive i stykker det romantiske slør som man på forhånd hadde yndet å innhulle Nordens forhistorie i. For så vidt fikk Keyser og Munch rett som også motstanderne efter hvert måtte erkjenne at det ikke eksisterte noe faktisk grunnlag for drømmen om den »herlige stamme« som gjennom en ulykksalig utvikling var »spaltet i trenne syknende skudd«. Ved å godtgjøre at slikt var hjerne-spinn fjernet »den norske historiske skole« et centralt støttepunkt for den politikk hvis mål var atter å böie det skilte sammen. At skandinavismen mistet et av sine hovedargumenter, gir forklaringen på det raseri som Keyser's avhandling blev mött med. Norges nasjonale selvstendighet og ikke nordisk samröring var idealet han gikk inn for, og dette ideal tok efterfølgerne i norsk historieskrivning i arv selv om alle var enige om å forkaste de premisser som Rudolf Keyser la frem i 1839.

Tross de nasjonalistiske konsekvenser som innvandringsteorien åpnet for, var det likevel ikke her at tyngdepunktet i Keyser's interesser lå. I så måte har eftertiden dannet sig et skjævt billede av hans innsats. Det som for Keyser stod i forgrunnen var aldeles ikke opgjöret med historiesynet i nabolandene. Gjennem sin lære om nordmennenes innvandring vilde han först og fremst gi forklaringen på den særstilling han mente at Norge inntok i sagatiden. Her fant Keyser forutsetningen for den grunnleggende iakttagelse han trodde å ha gjort, den

nemlig at det norske samfund i middelalderen hadde en struktur vidt forskjellig fra Danmarks og Syd-Sveriges. Denne eiendommelighet ved samfundsforholdene i Norge er i Keyser's öine *selve nöklen til forståelse av landets merkelige skjebne i det 14. og 15. århundre.*

Den bruk Rudolf Keyser gjorde av sin innvandringshypotese, får vi klarlagt gjennom en forelesningsrekke han lot trykke i 1845 under titlen »Udsigt over den norske Samfundsordens Udvikling i Middelalderen«. Bestemmende for de sosiale tilstander var det, uttalte Keyser her, om innvandrerne »optrådte som erobrere eller som nybyggere«. De germanske folk som hadde gjort sig til herrer i Tyskland og Danmark og Syd-Sverige, undertvang en eldre befolkning. Innen disse områder opstod fölgelig »adelskap og livegenskap, en fri herrestand skarpt motsatt ufri bönder«. Det voldsomme skille mellem samfundsklassene som munnet ut i lensvesenet, strakte sig ikke til Norge og Svealand. Det berodde på at germanerstammene som nordfra trengte inn over den skandinaviske halvöy, ikke stötte på noen eldre bosetning av synderlig omfang. I det land hvor folk av norrön ätt slo sig ned, lå vilkårene ikke til rette for noen klassesdeling. Hos nordmenn og svear »fremstod derimot en befolkning av frie bönder. Navnet *bonde* blev her et hedersnavn der uttrykte det höieste mål av borgerlig frihet«, mens det lenger sörpå »nedsank i vanheder, blev en betegnelse for ufrihet og underkuelse«.

De oprinnelige samfundstilstander med patriarkalsk forfatning som grunnet sig på familieliv og slektskapsbånd, holdt nordmennene fast ved. De tok jorden i besiddelse som odel, det vil si med full eiendomsrett, og blev frie menn i bygden eller herredet. Overhodet for den mest ansette slekt blev betraktet som formann for bygdefolket, og han kaltes herse. Hersen optrådte som anförer i krig, forstander for gudstjenesten og rettspleien. »Han stod således i spissen for herredsstyrelsen, dog ikke anderledes enn som den förste blandt sine like. Herredsböndene, forsamlet til ting, hadde den avgjörende stemme i alle herredets anliggender«. Og denne organisasjon av de en-

kelte bygdelag dannet kjernen i det større samfund, hvis ramme var fylket. På fylkestinget kom fylkesbøndene sammen når det gjaldt å ordne de felles saker som rakk utover bygdegrensen. Hvert fylke utgjorde, sier Keyser, »et statsforbund med en demokratisk-patriarkalsk forfatning«, hvor folket altså var fritt og selvstyrende, og ingen livegne bønder fantes, men bare et fåtall hustræler.

Dette folkelige styresett rundt i bygdene og fylkene hadde likevel ikke holdt sig i rendyrket form ved overgangen til historisk tid i Norge. På det tidspunkt kan vi konstatere at samfundet har »antatt et mere monarkisk preg«. Til en viss grad skyldes dette skifte en organisk utvikling innen fylkesforfatningen. Men det er ikke her oprinnelsen »til kongenavnet og det egentlige kongedømme« i første rekke må søkes. Keyser oppfatter ikke kongemakten som noe naturlig produkt av selve bondesamfundet. Kongen representerte et element uten tilknytning til fylket. Fra først av var kongenavnet knyttet til krigshøvdingen »som på sine tog i fremmede land har antatt det«. Sin berømmelse og maktstilling vant disse kongene på herjingstokter utenlands, og vendte hjem i spissen for et væbnet hærfølge. I løpet av vikingtiden blev kystfylkene tilholdssted for mange sjökonger av denne type; at de fikk rang foran hersene, at krigshøvdingen i den almene bevissthet vant fortrinnet for religionens og rettens forstander, oppfatter Keyser som et tegn på at en betydningsfull omvurdering var ved å vinne innpass. Glansen om kongenavnet vidner om at »krigens syssel sattes over fredens«, og det kunde ikke undgås at slikt i det lange løp fikk politiske konsekvenser. Fylkeskongene grep snart inn i hersenes myndighet og vakte derved en følelse av utrygghet »hos den roligere del av landets befolkning, hos den egentlige bondealmue«. I dette spenningsforhold finner Keyser forutsetningen for rikssamlingen under Harald Hårfagre. »Bøndene så op til den seierrike enekonge som til en mektig verner om deres fredelige forhold«. Til forsvar for den gamle folkefrihet som hærkongene bragte i fare, gav herser og bønder Harald sin støtte. Det samlende rikskongedømme i Norge bygget

på aktiv eller passiv tilslutning fra det store flertall, som her trodde det var skapt en garanti for de tradisjonelle demokratiske rettigheter.

Forventningene blev imidlertid gjort voldsomt til skamme. Det kom snart for dagen at folket totalt hadde forregnet sig. I selve måten foreningen av de norske fylker kom i stand på, »nemlig ved en seierrik helts krigerske virksomhet«, lå en kraftig spire til forandringer i den hevdvunne samfundsskikk. Bøndene fikk erfare at Harald Hårfagre satte »sitt eget herredømmes glans, makt og fasthet over sitt folks frihet og lykke«. Et rent enevelde var det hans program å gjennomføre; dette kommer til uttrykk gjennom beretningen om at kong Harald tok odelen fra bøndene. Fra selveiere skulde de reduseres til »hans landskyld-ydende eller skattepliktige leilendinger«. Et slikt tiltak blev oppfattet som forsök på å gjøre de frie bönder i landet til kongens træler, og måtte — sier Keyser — »vekke et rettfærdig misnöie«, for odelsbøndene så ved Haralds fremgangsmåte »sin dyrebareste rettighet krenket«. For å undgå det kongelige tyranni besluttet en lang rekke av Norges beste slekter å flytte ut, og særlig fant mange av utvandrerne et tilfluktssted på Island. Den nökterne og kjölige Keyser blir formelig patetisk når han skal skildre det valg disse folk var stillet overfor: »De aktet flyktingens uleiligheter og de nye bopelers fattigdom for intet mot den visshet å ha funnet på hin avsondrede ö et fristed, hvor ingen herskers overmakt skulde forstyrre deres uavhengighet.«

Misnöien med diktaturet førte efter Harald Hårfagres död til en bred folkereisning mot hans sönn og efterfølger, Eirik Blodöks. Hövdinger og jevne bönder forenet sig til oprör og jaget voldsherskeren av landet. I Eiriks sted blev den yngre broren Håkon med tilnavnet »den gode«, tatt til konge, men på vilkår som satte bom for enevoldstendensene. Den nye kongen vant bøndene for sig gjennom löftet om at de atter skulde »bli odelsbårne til sin jord«. Betydningen av dette skritt understreker Keyser meget sterkt. Han forteller oss at folkets odelsrett, »hvilken siden stetse vedblev å aktes som en av grunn-

støttene for Norges lykke«, allerede på Håkons tid blev betraktet som »folkefrihetens grunnlag«. At odelen nu blev gitt tilbake, var således »tillike en erkjennelse av at all makt i staten utgikk fra folket, at den øverste styrende myndighet utøvedes av kongedømmet ikke ifølge en ved erobring vunnen landsherrelig rett, men ifølge en rett der frivillig var det overdragen av folket, en rett der hadde sine lovbestemte grenser, hvilke, engang fastsatte ved overenskomst mellem folk og konge, ikke fra noen av sidene vilkårligen måtte overskrides«. Slik og ikke anderledes må avtalen vurderes av den som setter sig inn i tidens ånd, erklærer Keyser, og derfor forstår vi også at den gjorde så dypt inntrykk på hele folket. Nyordningen betydde at Norge hadde fått en fri og demokratisk forfatning som innskrenket kongemakten. Den eldgamle folkefrihet skulde fremdeles bestå, mens kongen fikk til fornemste opgave å trygge den riksenhet som nu vant bifall hos alle nordmenn. Norge som samlet stat var skapt ved folkets vilje og ikke med den rett som våbnene gir. Det dreiet sig ikke lenger om en erobrerens verk, men om en frivillig sammenslutning til sikring av felles og høiverdige interesser.

Den endelige stabilisering av forfatningsforholdene lot imidlertid vente på sig ennu i noen menneskealdrer. Gjennem lange tider var landet opfyllt av indre stridigheter som truet med å bli »tilintetgjørende for dets selvstendighet«. Dansk og svensk overhøihet avløste den nasjonale kongemakt og det norske rike var nær ved å utslettes. Da kom redningen med Olav Haraldsson, hvis kongsgjerning tok sikte på å fullføre samlingsverket. I denne kamp led Olav nederlag, men bragte saken til seier nettop ved nederlaget. Etter kongens fall på Stiklestad fulgte et fremmedherredømme så trykkende at nasjonalfølelsen blev vakt til levende bevissthet hos folket, som på ny reiste sig til forsvar for sin »odel og personlige frihet«. Olavs egen sønn blev satt på tronen og kongedømmet gjenoprettet på fastere grunnlag enn noensinde før, »ti nu hadde fremmed undertrykkelse først lært nordmennene rett å skatte deres fedrenelands enhet og uavhengighet.« Da folket samstemmig gav kong Olav helgen-

glorien, »helliget det dermed hans verk og erkjente sig gjennemtrengt av den samme bevissthet, der hadde ledet ham, nemlig at Norges lykke hviler på dets selvstendighet«.

For annen gang bruker Rudolf Keyser her uttrykket »Norges lykke«. Vi har i det foregående mött ordene i en annen forbindelse. Han knyttet dem til omtalen av odelen, i Keyzers öine pantet på selve folkefriheten. Lykken for sitt land så han altså i det demokratiske styresett og den nasjonale uavhengighet. Og det var Keyzers store tesis at disse to tingene hörte ulöselig sammen i Norges gamle historie. Så lenge det urgamle folkestyre var i behold, stod Norge sterkt utad, aktet og æret mellem statene. Men til ulykke for landet blev forfatningen endret. Harmonien i samfundslivet, den hellbringende likevekt mellem konge og folk gikk tapt. Med den forsvant også grunnvollen som rikets selvstendighet bygget på. Norges nedgang i senmiddelalderen, tapet av den ytre frihet fra det 14. århundre, var direkte betinget av at den indre frihet forsvant. Det ene fulgte likefrem av det annet. Kreftskaden bestod i at kongemakten öket til fortrenghet for demokratiet.

Hovedproblemet i norsk middelalderhistorie blir da for Rudolf Keyser å forklare hvorledes denne inngripende endring i forfatningsforholdene kunde gå for sig. Han fant årsaken i den arvelov som gav alle kongssönnner, ekte som uekte, rett til kongedömmet. At den överste myndighet i landet var delelig mellem flere samstyrende konger, dannet »en spire til innvortes uroligheter«. Hvor skjebnesvanger ordningen var, åpenbarte sig först for alvor i det 12. århundre. Da begynte borgerkrigene, »som i mere enn hundre år ödela Norge«. Når de blev så ödeleggende, berodde det på at kirkens menn utnyttet situasjonen. For hånd i hånd med tronfeidene gikk »geistlighetens streben efter standselvstendighet og uavhengighet av staten«.

Med Sverre Sigurdsson nådde de innbyrdes stridigheter höidepunktet. Hans kongetid betegner det avgjörende skille i gammelnorsk historie.

Sverre reiste sig mot den statsskikk som var skapt ved allianse mellem presteskapet og storparten av hövdingættene.

Gjennem Magnus Erlingssons kongevalg og kroning, som betegnet et brudd på den gamle arvefølge, hadde biskopene fått ordnet det slik at kongedømmet blev stillet under kirkelig overhøihet. De hierarkiske grunnsetninger som Romerkirken forfektet, blev dermed realisert i Norge på et vis som ifølge Keyser bragte den norske geistlighet i en »glimrende stilling«. Denne ulovlige styreform vilde Sverre ikke anerkjenne, men tok kampen op som talsmann for det eldre syn på kongedømmet som Haraldsslektens odel. Under oprøret mot Magnus og det aristokrati som fylket sig om ham, måtte Sverre støtte sig til »en flokk av rå krigere uten noensomhelst anseelse i samfundet«. Ved Sverres seier blev den slags folk hevet »til en utmerket stilling i staten«. All den stund de helt ut hadde ham å takke for sin nyvunne posisjon, savnet de alle forutsetninger for å kunne optre som motvekt overfor kongemakten. De kunde ene og alene utøve noen myndighet som kongelige embedsmenn, i egenskap av lydige kongstjenere. Så langt fra å være bondehøvdinger stod de helt utenfor böndenes krets. Disse opkomlinger fortrengte folkets gamle førere og derved »tapt det organ, hvorigjennem folkeviljen tilforn så kraftigen hadde uttalt sig«. Den lykkelige maktfordeling mellem statsorganene blev det nu slutt på. Med kong Sverre fikk forfatningen i Norge et avgjort monarkisk preg, og under hans efterfølgere grep eneveldet stadig sterkere om sig. Omslaget gav sig klart til kjenne gjennom lovgivningsarbeidet i 1270-årene, og blev aller tydeligst markert i Håkon V Magnussons retterbot fra 1308. Ved å opheve verdigheten som lendmann, den betegnelse som hadde avløst herse-navnet, utslettet Håkon »minnet om den gamle patriarkalske makt i staten«. Sluttsteinen blev således satt under den siste konge av Harald Hårfagres mannslinje. Da unionskongedømmet begynte i 1319, var ethvert spor av folkefriheten i Norge forsvunnet.

Det var meget langt fra at dette politiske skifte møtte motstand hos böndene. Det store flertall hilste forandringen med glede til tross for at det blev forbi med all andel i riksstyret. Folket innså nemlig at kongedømmet var den eneste statsmakt

som kunde bringe »beskyttelse og redning« mot borgerkrigens ødeleggelser. I det almene omdømme kom kongemaktens styrke til å utgjøre selve garantien for fred og rettssikkerhet i landet. Følgen var at kongens person blev »den eneste virkelige samholdskraft i staten, middelpunktet hvorom den hele statsmaskine dreiet sig«. Efterat rikets overhode og eneveldige herre var flyttet utenlands, fantes ingen stand i Norge som evnet å verne om de nasjonale rettigheter. Motstandsløst blev landet ført inn i de ulykker som kongefellesskapet med Sverige og særlig med Danmark trakk med sig. Keyzers avhandling om utviklingen av den norske samfundsorden i middelalderen ender med disse ord: »At Norge nedsank til den ubetydelige stilling, det under foreningen med Danmark inntok, var en følge av en slett ordnet og efter forholdene ikke avpasset statsforfatning, samt av en derved fremavlet likegyldighet hos folket for dets offentlige anliggender«.

Rudolf Keyzers syn på Norges sagatid, som vi har gjengitt hovedpunktene av, danner epoke i norsk historieforskning. Før ham hadde ingen innlatt sig på å forklare sammenhengen. Keyser har fortjenesten av å være den første som utformet en helhetsopfatning. Han nøide sig ikke med å skildre enkeltfenomener, men søkte bak dem, inn til årsakene, til grunnlinjen. Og den innsats som Keyser her ydet, har bare ett sidestykke i norsk historisk videnskap, nemlig Ernst Sars' påvisning av kontinuiteten i folkets liv gjennom de mørke århundrer som skiller middelalder og nutid. Ved sin lære om bondestanden som bindeleddet i vår nasjonale utvikling har Sars vunnet sine landsmenns takknemlige beundring. Noe tilsvarende er så visst ikke blitt Rudolf Keyser til del. Hans bedrift er gått i glemmeboken. Hans navn står fullstendig i skyggen av P. A. Munchs. Det kan være på tide å gjøre det klart hvad Keyser betydde. Det syn på norsk middelalderhistorie som like til det siste har vært rådende, grunner sig på Keyzers ideer. Han og ikke Munch er den store nyskaper, rydningsmannen som bröt den veien

alle andre har fulgt. Som historisk tenker og systematiker har Rudolf Keyser ingen overmann i Norge.

Når Rudolf Keyser's livsverk ikke er blitt påskjønnnet etter fortjeneste, skyldes det nok delvis at han skrev så lite. Sammenlignet med P. A. Munch's overveldende produksjon kan hans egen virke nok så spinkel. Men først og fremst beror undervurderingen av Keyser på det forhold at eleven i mange tilfelle har fått æren for læremesterens ideer. Saken var at Keyser aldri hadde noen hast med å få tingene fra hånden. Tanker som han selv fremstillet muntlig i forelesninger og samtaler, nådde ut til almenheten gjennom Munch's skrifter. Slik gikk det både med innvandringsteorien og med helhetssynet på gammelnorsk historie. Men ingen som gransker forholdet nærmere, kan være i tvil om hvem farskapet tilkommer. Overalt er det fruktene av Keyser's tankearbeid vi støter på. P. A. Munch var med all sin frodige genialitet detaljenes mann, mens overblikket, sansen for enhet og sammenheng, hos ham trer påfallende sterkt i bakgrunnen. Når Munch makter å se skogen og ikke bare mangfoldigheten av trær, når han hever sig til utsyn og oversikt, er det fordi han følger i Keyser's fotspor.

Gjelder det med P. A. Munch at hans problemstilling og historieopfatning er overført fra Keyser, kan det samme med nesten like stor rett sies om Ernst Sars. Mens Keyser og Munch som forskertyper var rake motsetninger, hadde Keyser og Sars svært meget til felles. Sars holdt sig ikke slavisk til forgjengerens resultater, men tok dem op til selvstendig prøving. Enkelte blev forkastet eller modifisert, men i selve hovedspørsmålet står Ernst Sars i stor gjeld til Rudolf Keyser. Hovedspørsmålet for Keyser som for Sars er dette: *Norges nedgang hang uløselig sammen med det indre maktskifte i kongedømmets favör. Politiske forhold gav vilkåret for landets vanskjebne i senmiddelalderen.*

At de to fremste tenkere i norsk historieforskning i det 19. århundre, Keyser og Sars, i alt vesentlig gav samme svar på selve grunnproblemet, beror på et idémessig fellesskap. I synet på sagatiden var begge bestemt av aktuelle hendelser, av spørs-

mål som behersket den tid de selv levde i. Ingen kan være i tvil om hvilken målestokk Keyser gjør bruk av når han vurderer samfunnsutviklingen i Norge i middelalderen. Hans politiske ideal er frihetsverket på Eidsvoll, grunnloven fra 1814. Norsk nasjonal selvstendighet, maktfordeling og eiendomsrett var de bærende prinsipper for Keyser. Som gutt hadde han opplevet gjenreisningen av Håkons og Olavs trone. I de grunnleggende ungdomsårene var han vidne til Karl Johans nidkjære bestrebelse på å utvide kongemakten og dermed unionen, bestrebelse som Stortinget uten prutning avviste. Dette fremstöt fra unionskongen i løpet av 1820-årene og nordmennenes samstemmige motstand mot attentatet på deres indre og ytre frihet danner tydeligvis den avgjørende opplevelse i Rudolf Keyseres personlige utvikling. Her fikk han öinene åpnet for den organiske sammenheng mellom nutid og fortid. Til alle tider hadde folkestyret tjent som bolverk for Norges uavhengighet og styrke. Så lenge folkestyret var i behold stod også selvstendigheten på trygg grunn. At den gikk tapt i senmiddelalderen, skyldtes en forskyvning innen forfatningen, den forskyvning som svenskekongen nu tok skritt til å få gjennomført på ny. I lys av tilstandene etter 1814 sökte Rudolf Keyser å forklare sagatidens hendelser. Utfra egne erfaringer og sympatier tolket han Norges gamle historie.

På samme måten forholdt det sig med Ernst Sars. I kanskje ennu höiere grad enn tilfelle var med Keyser betegner hans historieskrivning en bevisst politisk innsats. At det var programmet for Sars som historiker å fremelske selvstendighetsfølelsen i det norske folk, er så alment kjent og fastslått, at vi her ikke skulde ha grunn til å komme nærmere inn på spørsmålet. Det som utfra vårt synspunkt har interesse er selve det faktum at samtidsproblemene som optok Sars, i hovedtrekkene var de samme som i Keyseres dager. Fra 1850-årene av, nettopp i Ernst Sars' studentertid, hadde skandinavismen større makt over sinnene også i Norge enn noensinne för, og denne stemning gav unionspolitikken ny vind i seilene. Nu blev Karl Johans mislykte försök fra 20-årene tatt op igjen med fornyet

kraft. Atter måtte Stortinget gjøre front mot tendenser til utvidelse av unionen og kongemakten, atter stod uavhengigheten og grunnloven på spill. Fordi den politiske kamp stadig hadde samme hovedtema, fikk den historieforskning hvis oppgave det var å stimulere norsk selvhevdelse, et felles innhold. Det gir iallfall delvis forklaringen på at Rudolf Keyzers problemstilling og centrale påstand blev optatt av hans nasjonale meningsfelle Ernst Sars.

Men også blandt tilhengerne av nordisk samrøring kom Keyzers ideer til å bestemme synet på Norges sagatid. Den unionsvennlige historiker og politiker T. H. Aschehoug tok riktignok skarpt til motmæle overfor læren om at »Norges samfundstilstand i sig selv bar spirer til opløsning«. Han var helt uenig med Keyser i at den sterke kongemakt skulde ha vært en årsak til landets nedgang. Ikke desto mindre overtar Aschehoug alle de konstruktive ledd i Keyzers opfatning. I likhet med Keyser ser også han Sverre Sigurdssons regjering som vendepunktet. Hadde den tronfølgeordning, som blev vedtatt under Magnus Erlingsson, fått bestå, »vilde Norge likesom Sverige og Danmark i virkeligheten være blevet et valgrike og valget vært lagt hovedsakelig i geistlighetens hånd«. Sverres seier kullkastet slike planer. Han fikk »den ubetingede arvelighets prinsipp« knesatt og ryddet så ettertrykkelig op blandt stormannsættene, at det gamle aristokrati fikk et avgjørende knekk. Arvekongedømmet gikk således ut av borgerkrigene som seierherre. De nye slekter som kom sig op med Sverre, hadde utelukkende ham »å takke for sin ophøielse«, og det lyktes dem aldri å vinne samme stilling som adelen i Danmark og Sverige. Retterboten fra 1308 gir beviset på hvor uavhengig den norske kongen stod overfor hövdingene.

At statsforfatningen i Norge efter Sverres tid var forskjellig fra nabolandenes, var en forestilling som alle norske historikere hadde til felles uansett politisk standpunkt. Om dette grunnsyn på Norges middelalderhistorie hersket det ingen tvil. Uenigheten meldte sig først når det gjaldt å vurdere følgene av det monarkiske styresett. Her har ikke Rudolf Keyser vunnet ube-

tinget medhold. Men ellers har hans opfatning bestemt den senere forskning like til våre dager. Om historikerne var sig det bevisst eller ei, fulgte de alle sammen linjene som Keyser hadde trukket op. Ingen annen mann har som Rudolf Keyser levet i norsk historisk videnskap gjennom de hundre år denne forskningsgren kan se tilbake på. Fremdeles er det så at hans ideer behersker historieundervisningen rundt omkring i skolene, ja selv fra universitetets kateter blir de ennu delvis dosert. Men nu er likevel forskningen i ferd med å frigjøre sig fra Keyser syn på sagatiden. Hvor besnærende hans tolkning av begivenhetsforløpet enn var, blir det stadig tydeligere at den ikke kan gjøre krav på å være mere enn en konstruksjon, og det en konstruksjon som strider mot kjensgjerningene.

Den første som har formådd å frigjøre sig fra den tradisjonelle problemstilling, historieskrivningen tok i arv etter Rudolf Keyser, er Halvdan Koht. Han har bragt studiet av norsk middelalder inn i en helt ny fase. Med Koht begynner en annen tidsalder i utforskningen av Norges politiske utvikling i sagatiden. Dette innebærer ikke at Kohts påstander og resultater er bindende. Jeg tror tvert imot at han på en rekke punkter tar feil. Men det kan på intet vis forringe betydningen av Halvdan Kohts innsats, som her er fullstendig banebrytende.

Optakten til Halvdan Kohts middelalderstudier danner et foredrag fra 1913 om »sagaenes opfatning av vår gamle historie«, som stillet nye problemer for kildekritikken. I løpet av det 19. århundre hadde tradisjon og saga vært gjenstand for en stadig mere inntrengende kritisk prøving som godtgjorde at mangan beretning måtte skjaltet ut som lite troverdig. Sagn og forvanskninger fant man flere og flere av, og det hersket i prinsippet enighet om at kongesagaene som kildekrifter ikke var ubetinget å stole på. Tross gode undersøkelser av enkeltspørsmål må en allikevel si at denne granskning gav temmelig beskjedne resultater. Den endret ikke i vesentlige ting vurderingen av forhold og begivenheter, men aksepterte stort sett fremstillingen i sagaene. At forskerne i hovedsaken holdt fast

ved Keyzers grunnsyn, er for så vidt illustrerende. Om etterfølgerne formådde å frigjøre sig fra hans blinde tillit til hvert ord de skriftlige kilder rummer, rokket de ikke ved lærerens opfatning av disse kilders karakter. I likhet med Keyser betraktet de senere kritikere sagaen som en objektiv gjengivelse av overleveringen, slik den var bevart på 1100- og 1200-tallet. Sagaforfatterens mål hadde vært å nedtegne så nøiaktig som råd var, den muntlige tradisjon de samlet inn. På dette punkt er det at Halvdan Koht bryter med alle sine forgjengere. For ham er ikke sagaskriverne slike passive og objektive vesener. De gjenforteller ikke slavisk beretningene om fortiden, men oppfatter dem i lys av brytningene de selv stod midt oppe i. Snorre er historiker på samme måten som Sars: han har bestemte meninger om fortid og nutid, han søker i historien etter forutsetningene for samtiden. Hver eneste sagaforfatter følger en tendens og skildrer utviklingen i eldre tider utfra sitt partistandpunkt til aktuelle hendelser. Følgelig blir det en central oppgave for kritisk kildeforskning å ettervise tendensen i hvert enkelt verk, å gruppere sagaene etter deres politiske forutsetninger. — Omslaget i norsk middelaldergranskning foregikk samtidig med at brødrene Weibull reiste tilsvarende problemer i dansk og svensk historie. Særlig er det et tydelig slektskap mellom grunntanken i dette programforedraget til Koht og Curt Weibulls Saxo-studier, men noen påvirkning kan det ikke være tale om. Uavhengig av hverandre tok nordiske forskere spørsmålene op under ny synsvinkel.

Hos Snorre og de andre forfattere av norske kongesagaer finner Halvdan Koht et helhetssyn på utviklingen fra Harald Hårfagre til Sverre Sigurdsson, et helhetssyn som ingen objektiv gyldighet har fordi det gjenspeiler motsetningene i sagaskriverens egen samtid. For Snorre er det konflikten mellom kongedømme og aristokrati som dominerer norsk politikk gjennom de foregående århundrer. Den situasjon han kjenner fra Sverres kamp og det historieverk denne kongen lot skrive, overfører Snorre på eldre tiders samfundsstrid. Sverres saga gir

beretningen om det avgjørende nederlag for den gamle stormannsklassen, og brytningene under tidligere landsstyrere fortøner sig for Snorre som stadier i den kampen hans eget slektledd hadde oplevet slutningen på.

Halvdan Koht forkaster den opfatning av sammenhengen som finnes i Heimskringla og andre sagaverk. Han holder sig isteden til de konkrete enkeltoplysninger som kildene bringer, og tegner utfra dem helt andre delingslinjer. En forvirret strid mellom storætter, som kongsslekten hører iblandt, danner ifølge Koht innholdet i rikssamling og borgerkriger, men stridighetene ender med at et organisert aristokrati tar makten i landet i 1160-årene, under Magnus Erlingsson. Nu står ikke stormennene lenger kløvet i partier, men slutter sig sammen til en virkelig riksstand, »og kongedømmets organisasjon er en naturlig konsekvens derav«.

I denne utvikling skjer det et brudd med Sverre. Han reiser opprør mot det aristokratiske kongedømme og bygger sin makt på helt annet grunnlag. Sverre støttet sig til »et kongelig embedsverk og en tjenesteadel som efter hvert fortrenger de gamle slekter«. Helt i flukt med synsmåtene hos Keyser og Sars og Aschehoug hevder Koht at Sverre vilde grunne »kongsmakten på en embedsstand som hentet all sin styrke fra kongen«. En omfattende undersøkelse av Sverres saga, som Koht offentliggjorde i 1914, stadfester det hevdvunne syn på skriftet som en offisiell kilde, skapt med det formål å agitere for kongens person og program. Men tross tendensen mener Koht at Sverres saga i hovedsaken gir et korrekt bilde av hvad motsetningene gjaldt. Sverres kamp var virkelig i sitt vesen anti-aristokratisk, og derfor kunde den også bestemme historieopfatningen hos Snorre og de øvrige sagaforfattere. Deres syn på fortiden skyldtes ikke i første rekke agitasjonen i Sverres saga, men selve den voldsomme samfundskonflikt som stridsskriftet hentet sin næring fra.

At kong Sverre gjorde det av med de gamle hövdingslekter, bragte efter Halvdan Kohts standpunkt ingen dyptgripende endring av de sosiale forhold i landet. Med styrke vender han

sig her imot Keysers og særlig Sars' opfatning. Skiftet bestod i at stormannsættene blev avløst av et kongelig aristokrati som under Sverres nærmeste eftermenn trengte helt til side den personlige kongemakt han hadde representert. Noen reell forskyvning i kongedømmets favör blev det således ikke tale om i det lange löp. Det enevelde som tidligere historikere samstemmig har sett i Norge på 1200-tallet, holder Koht for et blott og bart synsbedrag. Tvert imot er det just i denne tiden at lensstyret vinner frem, at adelen for alvor tar makten. Når den ytre selvstendighet forsvant i det 14. århundre, skyldtes det så visst ikke at adelen blev knekket av kongedømmet. Ulykken for Norge var at aristokratiet fikk det avgjørende ord i landet. Saken var nemlig at stormennene förte en klassopolitikk som ikke lot sig stanse av landegrenser. Så langt fra å stå vakt om Norges interesser, fölte de norske föidalherrer sig best tjent med et samnordisk adelsfelleskap. »Det var en stor skandinavisk klassesamling som gikk for sig, og så blev efter hvert hele adelen skandinavisk, uten nasjonale tanker og formål«.

Gjennem omvurderingen av norsk historie efter Sverres tid har Koht gitt sitt mest originale og nyskapende bidrag til vår middelalderforskning. Skjønt studiene over Snorres kildeverdi er overordentlig fruktbare, kan det være meget tvilsomt om Koht treffer det rette i sitt syn på utviklingen inntil 1160-årene. Hendelsene i det eldre tidsavsnitt er det for övrig svært vanskelig å bringe rede i, så knappe og lite kongruente som de pålitelige opplysninger i regelen er. Men fra midten av det 12. århundre får vi stadig sikrere grunn under föttene og blir i stand til å se sammenhengen tydeligere. At Koht oppfatter den mere korrekt enn alle forgjengere, synes hevet over enhver tvil. Delvis skyldes resultatet en inntrengende analyse av kildegrunnet, spesielt Håkon Håkonssons saga, som er hovedverket i norsk offisiell historieskrivning på 1200-tallet. Koht har klarlagt hvorledes hele tendensen her går ut på å stille kongens person og betydning i forgrunnen på et vis som likefrem forrykker kjensgjerningene. At det var stormannsinteresser som

nu bestemte riksstyrelsen, finner Koht beviset for i Hirdskråen fra 1270-årene, den lovbok hvor adelens rang og førerskap blir fastsatt.

Tross de nye synsmåter som Halvdan Koht har lagt frem, faller det allikevel sterkt i öinene hvor bundet han er av Keyserens begreper. Dette gjelder ikke bare opfatningen av kong Sverre, men også av de politiske motsetninger i tiden etterpå. Den kamp mellom kongedömmet og aristokrati som Koht ikke vil kjennes ved i tidlig sagatid, mener han til gjengjeld fyller utviklingen fra Sverre av. Selv om adelen blir den seirende part, er det kongenes mål å demme op mot den voksende adelsmakt. Gjennem retterboten fra 1308 forsökte Håkon V en monarkisk reaksjon som riktignok mislyktes totalt, men ikke desto mindre avdekker selve konflikten. Et ledd i den var det også da stormennene en mannsalder senere gikk lös på arvekongedömmet. Når adelen i 1343 lempet på forskriftene for kongearven, betydde det at en ny rett dermed tok til å vinne frem i Norge, en rett som hadde sammenheng med föidal tankegang. For Koht som for Keyser er altså loven om den kongelige arvefølge et kjennetegn på kongedömmets selvstendige maktgrunnlag, og derfor en institusjon som stod i åpenbar strid med aristokratiets program. Stormennene holdt det for en viktig oppgave å omskape Norge til et valgrike, og denne endring fikk de etter hvert satt igjennem.

Punkt for punkt kan det dokumenteres at et slikt syn beror på en misforståelse. Arveloven blev første gang vedtatt i 1163, samtidig med den første kongekroning i Norge, og den nye lov var kirkens og adelens verk. Den herskende samfundsklasse, geistlig som verdslig, vilde ha slutt på de evindelige stridigheter, og gjennomførte med dette mål for öiet påbudet om at én skal være konge over hele landet, kongens eldste ektefödde sönn. Arvekongedömmet blev således slett ikke lansert av Sverre som ledd i en monarkisk reisning og hadde på intet vis brodd mot stormennene. Noen ny basis for kongsmakten blev heller ikke skapt ved Magnus Erlingssons nederlag. Efterat Sverre hadde sikret sin seier bygget han videre på det grunnlag

som var lagt til rette gjennom statsordningen fra 1163. Striden med adel og kirke betegnet bare en rent forbigående episode i kongedømmets utvikling og blev uten langtrekkende følger. Under landsstyrere som Håkon Håkonsson eller Håkon V lå makten hos det geistlige og verdslige aristokrati ganske som i Magnus Erlingssons dager, og de gamle ætter var ikke erstattet med nye. Retterboten av 1308 vendte sig ikke mot stormennene, men uttrykte tvert om deres politiske ønsker. Formålet var å verge riksenheten mot selvrådige hövdinggrupper samtidig som den norske adelen vilde stenge utlendinger ute fra slott og len. Her hadde de mektige slekter i Norge et nasjonalt program å enes om. De var så visst ikke tilhengere av noen skandinavisk klassesamling, men vilde forbeholde landets inntekter og maktposisjoner for sig selv. Adel og geistlighet stod imot den nordiske union fordi kongefellesskapet med andre riker truet aristokratiets herredømme innenlands. Forsvaret av egne interesser samlet stormennene i Norge til motstand mot standsfellene i Sverige og Danmark, og arvekongedømmet dannet her en garanti for norsk uavhengighet. Under fellesnordiske valgkonger vilde den relativt fåtallige norske adel uvegerlig bli skjövnet i bakgrunnen av nabolandenes mektigere stormannsklasse. Tross den seige viljen til nasjonal selvhevdelse var nordmennene ute av stand til å motstå trykket fra Danmarks konge og adel. Når selvstendigheten blev brutt ned, berodde det på at danskene fikk støtte fra hansestædene. De tyske kornimportører hadde gjort Norge økonomisk avhengig för foreningstiden begynte, og de ivret for å oprettholde og utvide det danske herredømme over Norge.

At det kan reises visse innvendinger mot enkeltheter i Halvdan Kohts opfatning av norsk middelalderhistorie, forringer ikke verdien av det nye han har bragt. Når vi skal söke å gjøre oss rede for hvad det nye består i, er det ikke tilstrekkelig å fremheve hans kildekritiske rydningsarbeid. Kanskje vel så viktig er et skifte i problemstilling og tenkemåte. Efterat unionsstriden var bragt ut av verden i 1905 og politikken i stedet fyltes av sosiale og økonomiske spørsmål, måtte også historieskriv-

ningen få et annet innhold. Den måtte vende sig mot sider av samfundslivet som forskerne för hadde beskjeftiget sig lite med. At aktuelle forhold åpnet for nye perspektiver, trer klart frem i Kohts studier over sagatiden. Personer og begivenheter blir vurdert i lys av klasseinteresser og sosiale brytninger, på bredt samfundsmessig grunnlag. Denne utvidelse av synskretsen gir sig aller sterkest til kjenne i Edv. Bulls redegjørelse for borgerkrigene i Norge. Gjennem den siste boken han fikk ferdig för sin död har Bull gitt et program for fremtidig granskning. Det rikere stoff som her trekkes inn, viser på demonstrativ måte skillet mellem gammelt og nytt historiesyn.

Dette skille kommer til uttrykk i en endret opfatning av forholdet mellem Norges utvikling og det övrige Nordens. Som et hovedresultat av sine undersøkelser i sagatidens politiske historie erklærer Koht at den i alt vesentlig var parallell med dansk og svensk. Han sier det slik: »Den norske historie skiller sig i det hele ikke så dypt fra den almeneuropeiske som en ofte får inntrykk av; den fölger i hovedsaken de samme linjer som den övrige vesteuropeiske utvikling . . . Idet jeg fremhever dette synspunkt, mener jeg å gi en bestemt antydning av hele mitt syn på Norges eldre historie. Så sant Europa og Norden i denne tiden har en utvikling, så sant har også Norge en.« Her ligger det avgjørende point, kjernen i det nye som Halvdan Koht har bragt. Hans fortjeneste er det å ha revet ned det gamle dogme om Norges særstilling og eiendommelighet, det dogme som blev bygget op på Rudolf Keyzers innvandringslære. Da han gjennom avhandlingen fra 1839 slynget ut sin tesis, gav den signalet til bitre rivninger mellem norske historikere og fagfellene i Danmark og Sverige. Hundre år etterpå er situasjonen totalt forandret. Norsk middelalderforskning står idag i den mest intime kontakt med dansk og svensk. Motsetningen har veket plassen for en klar erkjennelse av fellesskap så vel i problemer som resultater.